

Mesilased eesti usundilises folklooris

Mare Kõiva

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna juhataja

mare.koiva@folklore.ee

Teesid: Eesti Kirjandusmuuseumi Folkloristika osakonna arhiivi EFITA, Eesti Rahvaluule Arhiivi ja eestikeelsete kalendrite korpuse põhjal vaadeldakse ennekõike folkloori usundiliste liikide näitel ja folkloristika meetoditega. Artikli keskmes on mesilaste nimetused, eufemismid ja nende kasutamine loitsude näitel ning rahvalik kategoriseerimine. Loitsudes kasutatakse erinevaid kristlikke ja rahvusvahelise levikuga vorme, kuid huvitavaks muudab selle pöördumine mesilaste kui inimeste ja sugulaste poole. Sugulusterminoloogia ilmneb ka lõuna-eestilistes nimetustes. Teiseks tutvustatakse mesilast kui üht hinge hüpostaasi usundis ja mesilase seoseid mütoloogiaga, sh varavedajaga ning muistenditega hingerännakute ja unenäo narratiivide näitel (seosed peidetud varanduste motiiviga). Lühidalt iseloomustatakse mesilase esinemist vanasõnades, kus esinemus on tagasihoidlik, piirdub 23 tüübiga, mis kinnitavad vanemaid konventsioone. Tuuakse esile mee ja mesilasmürgi kasutamise püsivad ja muutunud valdkonnad tänases etnomeditsiinis. Aastatuhandeid püsinud metsmesinduse kõrval on edenenud tarumesindus ja uued tendentsid linnamesinduses. Artikli eesmärk on avada aspekte mesilaste tähendusest eesti kultuuris.

Märksõnad: apiteraapia, etnomeditsiin, eufemism, hing, kategoriseerimine, mesilane, mesi, metsmesindus, mütoloogia, usundilised jutud

Sissejuhatus

Mesilased (*Apis mellifera*) ja mesi on olnud aastatuhandeid maailma kultuurides olulisel kohal (vt Antiigileksikon; Ivanov & Toporov 1992: 354; Viveiros de Castro 2012), ka Eestis hinnatakse mesilasepidamise vanuseks umbkaudu 2000–2500 aastat. Tänapäevaks on teadmised mesilaste elust mitmekülgsemad ja sügavamad, mesilasepidamisel oskavad inimesed paremini arvestada mesilaste eluviisi ja vajadustega. Samas on muutunud teadmised ka mesilasproduktide kasutamised, ka meditsiinilised näidustused meega ravimiseks on teistsugused kui veel 50 aasta eest. Palavikku ja kurguvalu raviti 20. sajandi teisel poolel kuuma piima ja mee või tee ja meega – tänane meditsiin loeb mee kõrge palaviku juures vastunäidustatuks, lisaks hävivad kuumuses mee kasulikud omadused. Samuti on mesi teatud allergiate allikas ja vastunäidustatud näiteks diabeedi ehk suhkruhaiguse korral (Jänes & Kahn *et al.* 1970). Tänapäeval

peetakse mesinduse üle täpset arvestust, nt peab mesinik ja tema mesila (või selleks piiritletud ala) olema alates 2000. aastast registreeritud Põllumajanduse Registrite ja Informatsiooni Ametis (PRIA). Paljud pered peavad maal ja äärelinnas enda ja oma lähedaste tarvis kolme kuni viit mesilasperet, mis tagab oma pere meevajaduse.

Artikli materjal pärineb Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna arhiivist EFITA, Eesti Rahvaluule Arhiivist ja eestikeelsete kalendrite korpuselt. Mesilaste ja inimeste suhteid vaadeldakse ennekõike folkloori usundiliste liikide näitel ja folkloristika meetoditega. Üksnes võrdlusandmetena kasutatakse mesilaste (ja mee) esinemist poeetilis-praktilises rahvaluule lühiliigis vanasõnades. Artikli keskmes on mesilaste nimetused, rahvapärased eufemismid ja nende kasutamine loitsude näitel ning rahvalik kategoriseerimine. Teiseks tutvustatakse mesilast kui üht hinge hüpostaasi ja tema seoseid mütoloogiaga. Lühidalt iseloomustatakse mesilase esinemist vanasõnades ning tuuakse esile muutused mee ja mesilasehammustuse kasutusalad etnomeditiinis. Suhteid mesilastega (ja arvatavasti paljusid usundilisi nähtusi) mõjutas ka mesilaste pidamise viis. Nende teemade lahkamisel avanevad mõned aspektid mesilaste tähendusest eesti kultuuris, usundilised kihistused ning vastastikuste suhete pikk ajalugu (vt ka Hiimäe 2022: 152–153).

Elavad puud mesipuudena

Alates 12. sajandist 20. sajandini kasutati mesilaste pidamiseks enamasti talu lähedal looduses kasvavaid puid. Puuõõnsusi uuristati suuremaks, neisse paigutati näiteks tugesid suurema meesaagi huvides, kuid sügisel pesapuu tühjendati meest. Talvesöödaks jäid kärjed, milleni inimene ei ulatunud. Suhtumine mesilastesse oli utilitaarne, see tähendab et mesilasperede elupaigad (pesapuud) ja sealt saadav mesi olid olulisemad kui mesilased ise ja meevõtu käigus hävinud mesilaspere asemele usuti saabuvat uus. Elavate puude kasutamist mesipuudena hakati piirama 18. sajandil ja selle tähtsus hakkas kaduma 19. sajandi keskel.

Looduslikke mesilaspesadega puid kutsuti mesipuudeks, tarupuudeks, perepuudeks või linnupuudeks ja tavaliselt oli puu märgistatud peremärgiga, mis teatas kellele puu ja saak kuuluvad.

Kõige sagedamini olid pesapuudeks männid (eL *tarupettäi*), kuid sisuliselt kasutati kõiki Eestis kasvavaid puuliike, isegi õunapuid (Linnus 1939: 69). Pesad ise paiknesid madalal (1,5–2,7 m) ja nendeni pääses redeli või köie abil. See erineb nt idapoolsete soomeugrilaste udmurtide ja nende turgikeelsete naabrite baškiiride tavadest, kelle juures mesilaste pesad asetsevad maapinnast

kuni 12 m kõrgusel (Linnus 1939: 217, 235; 1940). Mesindus nõudis seal suurt osavust ning erilisi pesa juurde jõudmise tehnikaid. Eestis kaitstes mesilasperet lindude ja ilmastiku eest lihtne kaunistamata laud ja kuuseoksad, karude ja putukate rüüste vastu erilisi tõkkeid ei tehtud.

Mesindus oli juba 13. sajandil maksustatud ja seadustega reguleeritud. Pesa-puud paiknesid linna (küla) ühismaal. Näiteks 1226. aastal määras Modena piiskop Wilhelm kindlaks Riia linna maa-alade piirid, reserveerides ühiskasutamise muu hulgas: *in arboribus, quae sunt inmiricis fodiendis ad apes et ad omnem aliam utilitatem communem* [-] ('[ka] puude sees, mida kasutatakse mesilaste kasvatamiseks ja igaks muuks ühiseks otstarbeks' [-], Linnus 1939: 135; LGU 1908). 1257. aastal määras Tallinna pealik Saxo kindlaks Padise kloostri ja lähemate külade mesipuude kasutamise korra (Linnus 1939: 140, LUB I: 299), mille kohaselt võis ühele talule kuuluda mitmeid mesipuid. Kesk-aja maksudokumentide alusel võis metsas kasvavaid pesapuid olla arvel kuni 100. Vahemikus 12.–16. sajandini kuulusid metsmesipuud pärandvara hulka ja läksid uuele omanikule koos muu varandusega. 16. sajandil hakkas levima pakktaru, pealt avatav puupakust õnestatud mesilaste eluruum. Algselt paigutati pakktarud metsa puude otsa, kuid 18. sajandi lõpus toodi tarud metsast majade juurde. Ka pakktarudes jäid talvesöödaks kärjed, milleni inimene ei ulatunud. Metsmesindus kadus kasutuselt valdavalt 19. sajandil, samuti kui pakktarud, mis taandusid pealt avatava raamtaru ees. Nende kasutusele võtmisega saadi mesilaspere elu kohta rohkem teada, ka sai taru talveks soojustada ja mesilastele jäeti teadlikult talvevarusid.

Eesti metsmesinduse ajaloo uurija Ferdinand Linnus avastas väitekirja kirjutades 1920. aastatel, et mitmel pool Lõuna-Eestis kasutati jätkuvalt elavaid tarupuid (Linnus 1939) – ta oli oma leiu üle uhke ja üllatunud. Tundus uskumatu leida midagi nii vanapärast elavas kasutuses, ehkki tänaseks teame, et mitmetes küldes oli metsmesindus kasutusel veel 20. sajandi teisel poolel ja 21. sajandil (Viki), mis osundab kommete pikaajasele säilimistaktikale. Elavad puud tarudena on tänaseni kasutusel mitmel pool Euroopas, ehkki see pole peamine mee hankimise viis.

Mesindust mõjutas ka konfessioonide muutumine: protestantismi levimisega 16. sajandil kadus nõudlus kirikuküünalde järele, kuid ka üldiselt on ajavahemikku 16.–18. sajandini peetud kohaliku mesinduse kahanemise ajaks. Muutuste taga on erinevaid põhjuseid alates kliimamuutustest ja ajutisest külmenemisest sõdade ja taudideni. Ka majandamisviisi muutumine ja eriti pärisorjuse levik pärssis meemajandust. Uus tõus vahanõudluses algas õige-usukirikule levimisega 19. sajandi teisel poolel: kirik vajab küünlaid teenistuseks, mis tõi tagasi vahatulu, ka juurdus tava viia nt paasapäeval mett kirikusse õnnistamiseks.

Tehnoloogilised muutused pakktarust moodsate tarudeni mõjutasid tootmisviisi, samas jäi keel konservatiivseks ja uutele taru vormidele kandusid vanad nimetused üle, sh looduslikult puult tarule. Keeles säilisid nimetused mesipuu, mehiste puu ja linnupuu. Populaarseks ühisnimetuseks kujunes siiski *taru* (= *tare*, vt ETÜ 2012).

Mesilaste nimetused, eufemismide kasutamine loitsudes ja igapäevastes praktikates

Rahvalikku kategoriseerimist on keeruline taastada, kuid omaaegsed nimetused peegeldavad vähemalt selle aluseid. Eristamisaluseks oli mesilaste eluviis, elupaik, välimus ja tegevus, mille alusel eristatakse: hiidmesilased, maamesilased (kimalased), kodumesilased, korjemesilased, metsmesilased, puidumesilased, meemesilased, tarumesilased, töomesilased, lennumesilased, lehemesilased, urumesilased. Maamesilane ja metsmesilane viitavad elukohale ja/või omaette elamisele, samuti urgmehine (eL). Standardkeelne nimetus *mesilane*, *mesilene* on tänaseks levinud kogu Eestis. Varem oli see tuntud ennekõike Põhja-Eestis, Lõuna-Eestis oli kasutusel *mehiläne* (*mihiläne*, *mehilene*) ja *mehine*. Liide *-lane* osutab kuulumisele elavate olendite hulka ja seosele meega, samas kui Lõuna-Eesti *mehine* osutab kuulumisele meeste või väikeste meeste hulka. Vanale kategooriale osutab ka nimetus *mesilind*, mis määratleb mesilase linnuna, *murukärbläne* ('murukärbes') liigitab mesilase kärbselaadsete tiivuliste putukatega samasse klassi. Mumm tähistas 'kimalast, mesilast ja suurt karvast putukat'. Mummule leidub vaste vadja keeles, kus *mummukas* kannab tähendust 'puruvana ehmeistiivalise vastne'. Muud tähendused on seotud näiteks iseloomuliku häälitsemisega ehk mumisemisega (ETÜ 2012; VMS 1982–1989). 20. sajandi alguses oli mumm tuntud kui lastehirmutis, kes vedas kaevu sõna-kuulmatuid lapsi, kes ei tahtnud juukseid kammida. Mumm ja mummuke on tänapäevases keeles hellitusnimi väikese, kuid ennekõike armsa olendi kohta.

Rahvapäraselt eristati *mesilasema* (*kuninganna*, slaavlastel *tsarinna*, Dal' 1980) ja *isamesilasi* (*haudujaid*), Setomaal tuntud *truutna* (vrd *drutsenn* VMR 2002) on slaavi laen. Eristati veel *tarumesilasi* ja *töomesilasi* ehk siis nimetus osutab elupaigale ja tegevusele. Hierarhia tipus paikneb mesilasema, allpool isamesilased ja töomesilased.

Mesilaste kõrval on tähelepanu pälvinud *maamesilane* ehk *kimalane*, pesa pinnasesse või samblasse tegev karvane maamesilane (*Bombus*) (Hiiemäe 2022: 132–133). Läänemeresoome rahvaste nimetused on lähedased: *vadja tšimo*, *tšimolain*; soome *kimalainen* 'kimalane'; murdevormina esineb ka tähenduses

‘mesilane’; isuri *kimalain* ‘mesilane; Aunuse karjala *kimaleh* ‘mesilane, kimalane’ (ETÜ 2012). Kimalase suurus ja hääli tekitab tänaseni kartust ja teda kiputakse tapma kui uskumuste kohaselt kõige ohtlikumat ja mürgisemat mesilaste hulgas. Suurte mesilast meenutavate mumisejate suhtes on palju eelarvamusi, kuid ka väikesed roomesilased ja teised mesilast või herilast meenutavad putukad on kardetud ja vihatud.

Mesilaste tekkelood paigutavad nad jumala loodud olendite hulka, slaavlastel on mesilane Jumalaema sümbol (Gura 2003: 101; Gura 1997: 450 jj), eestlastel neid seoseid ei leidu, kuid eespool nägime huvitavaid mesilaste ja inimeste võrdlusi. Vasteid leiame kirikukirjandusest, nt Eenoki raamatus kirjeldatakse meejõe voolamist paradiisi elupuu alt (Badalanova- Geller 2010, 2017), Paul Gerhardti 17. sajandi laulus “Su sõime juures seisan ma” räägib 6. salm Jeesuse suudlemisest: “Suukest, mis oma väe poolest ületab magusa veini, piima- ja meejõe, (Must 2022).¹ Mett ja piima voolavale maale leidub viiteid Vanas ja Uues Testamendis (nt Moosese raamatutes, 2Ms 3: 7–8 jm) ja apokrüüfides (nt Federov 2023). Samas on huvitavad kultuurivõrdlused, sest eestlaste jaoks oli erakordse pudrumäed ja piimajõed (Justkui 1998–2005), mis meelitasid prohvet Maltsvetit tema väljarändamisidee juures.

Maailmas laialt levinud keeld loendada ja üle lugeda inimesi, kariloomasid, linde kehtis ka Eestis, see laienes mesilasperedele, tarupuudele ja tarudele. Keeld iseloomustab nt 19. sajandit, mil tarud ja väiksemad mesilad olid talude juures, suuremad mesilad kuulusid mõisatele.

Mesipuid aedas ei pia mitte luetama. (H II 42, 125 (39) < Vändra, 1893)

Mesilasse ei lubatud võõraid isikuid ja seal ei tohtinud vanduda, mesinik pidi kandma puhtaid rõivaid ega tohtinud tarvitada enne mesipuude juurde minemist alkoholi, mille lõhna mesilased väidetavalt ei talu:

Mesilaste juures ei tohi vanduda, siis lähvad tigidaks. (ERA II 28, 364 (3) Lüganuse, 1930); *Mehitsile* [Mesilastele] *ei tohi kurja sõna ütelda, saab seda üteldud, siis häävise* [hävivad nad] *na ära.* (E 18813 (11) < Tartu–Maarja, 1895)

Mesilaste suhtes kehtis muidki arhailisi sõna- ja tegevuskeeldusid, näiteks rõhutatakse nende õrnust ja kaitsetust kurja silma ja sõna ees, mis suunas kasutama eufemisme (Kõiva 2022). Järgnevas näitetekstis suitsutatakse mesilasi kahju vastu eeldatava kahjustaja karvade või rõivatükkidega (mõlemad kuulusid esmased tõrjemudeli juurde):

[m]esilased pidivad nii õrnad loomad olema, et nendest rääkida ei tohitud iialgi nende õiget nime nimetada, vaid pidi, kas “väiksed mehed”, “töömehed” ehk “toidukandjad” nimetud saama, ja kui nad ikaldasid, siis oli ikka mõni paha naaber selle juures süüdlane, kelle kaltsudega ehk karvadega pidi neid suitsetud saama. [---] (H II 17, 165/6 (9) < Märjamaa, 1889)

Keeldusid põhjendatakse erinevalt – vandumine põhjustas usundiliste arvamuste kohaselt otsesest kahju ja mesilaste ebaõnnestumist või ajas see mesilased tigidaks. Keelatud oli imestada ja kiita mesilaste töökust ja arvukust. See oli levinud seletusmudel paljude ebaõnne võimaluste kohta, kusjuures kahju võis põhjustada iga inimene, see polnud üksnes nõidust valdava inimese oskus. Lõuna-Eesti aladel ei lubatud naistel minna sülemi juurde, kuivõrd mesindus oli seal pikalt üksnes meeste töö. Naised on tänapäeval mesinduses edukad ja see on kindlasti põhjus, miks keeld mujal varakult hääbus, ehkki seda suusoojaks vahel mainitakse.

[---] mesilassülemi juures ei tohi imestada ega halvasti rääkida, muidu mesilased enam ei edene. Naine ei tohi sülemi juurde minna. (RKM II 67, 87/9 (3a) < Rápina, 1956)

Tegelikes kõneaktides kasutatakse eufemisme rohkem kui loitsudes, kuid loitsud on valitud vaatlusaluseks põhjusel, et seal on säilinud vanemaid usundivorme. Loitse kasutati laiemalt, st mesinduse edendamiseks, mesilaste kaitsmiseks ja ravimiseks, kuid ka inimeste ravimiseks mesilase hammustusest. Nad kuulusid motiivina ka pikemate arstimissõnade koosseisu, näiteks haava ravimise loitsudesse. Värsivormiliste loitsude kõrval kasutati mesinduses palveid (meieisapalve või selle tagurpidi lugemine) ja vanematest rahvusvaheliselt tuntud kaitsevormelitest näiteks tähtvormelit SATOR (vt Davies 2009; Kõiva 2019).

Loitsudes pöörduti mesilaste poole *linnuke / linnud / mesimammu linnuke*; ka *mehed, töömehed*. Pöördumise erilisusele osutab ka deminutiivi ja hellitusliidete kasutamine (*mesimammu linnuke* – *-u-* ja *-ke-*liited, ka sõna *mesimamm* on huvitav topehellitus – vorm *mamm* viitab väikesele marjale, *mesi* võiks olla võimendavas positsioonis).

Erilistele suhetele osutab inimesega seotud terminite kasutamine mesilasesõnades *väiksed mehed, töömehed*, sugulust toonitatakse nimetades neid *ema, vennad, õed*. Pöördumises on sarnasus hundisõnadega, kelle poole pöördutakse samuti austavalt ja sugulustermineid kasutades.

Mesilasehammustust ravivates loitsudes (17 teksti) pöördutakse mesilaste poole nelja eufemisme sisaldava värsiga ning pöördumisvärssidele järgneb palve

(argumentatsioon) mitte nõelata~hammustada. Pöördumised varieeruvad minimaalselt (mitmus vahetatakse ainsuse vastu), kasutusel on sugulussõnavara ning muutub on üksnes neljas pöördumisvärss, kus asendatakse *põrsakesed* viies variandis *sõbrakesega*. Ilmselt püüti leida sobivat sobivamat semantilist tähendust ja *põrsakesed*, mis osutab seosele jumaluste ja kaitsehaldjatega, kelle loomi kutsuti koduloomade nimetustega (põrsas, veis, hobune, vt Loorits 1939; Kõiva 2022) oli juba ununenud. Pöördumiste varieerumine on järgmine:

*Linnu isake, linnu emake (17 värsis),
linnu vahvad vennakesed (16 värsis) / linnu lendajad vennakesed
(1 värsis).
linnu lendajad õekesed (14 värsis) / linnu helde õeke (1 värsis)
linnu põue põrsakesed (10 värsis) / linnu põrsakesed (1 värsis) / linnu
põue sõbrakesed (5 värsis).
Jätke minda märkimata,
minu nahka nakkimata,
vere alla kappimata!
(ERA II 303, 313 (17) Häädemeeste, 1942)*

Ravisõnades toob mesilane ravimi ja mee Piibliga seotud (vrd Eenoki raamat jm) või kaugest paigast. Järgnevas näites saadetakse mesilane Rootsimaale rauaga (mõõga või noaga) raiutud haavale rohtu tooma (võimalik, et Rootsit on kasutusel alliteratsiooni tõttu – rohi **R**ootsist):

*Kui mingisugune haigus on, siis tarvitatagu järgnevat ütelist:
Mesilane, linnukene,
too sa metta muilta mailta,
rohtu too sa Rootsimaalta,
[too] raud(a)haava paranda! (E, StK 41, 203 (117) Väandra, 1927)*

Mesilasehammustuse ravisõnadel on seos Piibli motiividega. Paistetust manitsetakse vaibuma ja taanduma nagu seda tegi vesi Jordani jões, viidatakse ka Jeesuse ristimisele Jordani jões (2Ms 2: 14, Matt 3: 17; Kõiva 2020: 20, 28–29 jj), järgnevas näitetekstis on piisava autoriteediga Jordani nimetamine.

*Mesilaste nõelamine. (Kolm korda lugeda).
Mesilane on nõelanud, Jeesus on kõnelenud, paiste, jää vait nagu vesi
Jordanis on vait jäänud. Aamen. XXX. (ERA II 115, 287 (41) Luke 1935)*

Praktilise mesilasepidamisega on seotud miniatuurne rituaal, millele liitub lühike ja konkreetne sõnaline soov, mis edastab samas peamise sõnumi.

Mesilasepidaja kunts

Kui mesilaste pere ära tahab minna, siis võtta oma müts ehk kübar piast [peast] ja keeruta seda möödapäeva ümber oma pia nii kaua, kunni mesilaste pere ennast maha heidab ja ise lausu neid sõnu oma mütsi keerutates: "Tagasi mehed! Tagasi mehed! Tagasi mehed!" – Siis ei lähä mesilasepere ära. (H II 67, 46/7 (1807) Koeru, 1894)

1909. aasta üleskirjutus meenutab, kuidas tarude omanikud käinud suure reede öösel ümber mesila ning pannud pihlaka ja kadaka oksa aia vahele, et mesilased heidaks peret, kuid ei lendaks minema, samuti et nad hästi valusasti nõelaks mesipuu kallale tikkujaid (E 46885 < Palamuse, 1909).

Mesilasesõnades välditakse düsfemisme, needmist ja vandumist. Samasugust austavat suhtumist leiame paljude rahvaste juures (Kotšurova 2023; valgevene: Boganeva 2023: 286; udmurdi: Vladõkina 2016; Vladõkina 2023; ersa: Ermakov 2023). Kade inimene ja potentsiaalne kahjustaja olid külaühiskonna suur probleem, ja isegi põhjalikuma uurimusega näib, et düsfemismid ja vandesõnad olid kasutusel loitsudes inimeste, kuid mitte loomade kohta. 1903. aastal Kagu-Eestist, Setomaalt kirjutatud humoristlik pala kajastab üht kahjustamisjuhtumit. Peremees jookseb võõrale külamehele järele ja süüdistab teda mesilaste varguses, nõudes neid tagasi:

Mesilaste peremees oli suure kondiga tugev mees, õnneks oli tema vastane väike kuivetonud mehekene, kellele ta rindu kinni kargas, hakkas teda raputama ja kärkis:

"Ütle, kelm, kus sa mu mesilased panid?"

Peagi jõudis poeg ka isale järele ja vanamees tõstis juba käed üles, et võõrast ratsanikku peksma hakata.

"Ütle, või su nahk on kohe kuum kui helmes," kärkis mesilaste peremees ja viimati kostis võõras pikkamisi:

"Kulla inimised, laske mind lahti, ma ei tea mitte midagi."

Vägisi veeti võõras mees tagasi aeda, kus ta suure ähvardamise peale käega suure metsa veeres oleva üksiku kuuse peale näitas ja ütles:

"Vaadake nüüd, seal on kõik mesilased ühes mütsakus koos, laske mul minna!" – "Ei, ei, sõbrakene, sa ei saa nii kergesti minema. Olgu mu mesilased sealt tagasi toodud! Kui sa oskasid nad sinna nõiduda, siis nõiu nad tagasi kah."

Mis võõral sõnadelupejal hädaga teha oli? – Ta pidi mesilased tagasi tooma, mis tal kah kerge teha oli. Korda kolm vaatas ta suure kuuse poole ja ütles:

“Tulgu nad siis sealt niisama tagasi, kui nad sinna on läinud.”

Näe imet! Seal samas hakkas kogu mesilaste parv tasakesti kodu poole liikuma, kus igaüks oma taru üles leidis, ja endist moodi tööd hakkas tegema. (H II 70, 150/1 (d) Seto, 1903)

Ootamatu süüdistusega alanud tekstis sunnib visa talumees võõrast sõnade tundjat lõpuks mesilasi tagasi kutsuma.

Omaette rühma moodustavad hoiatusmuistendid, millega tabustatakse ja hoiatatakse konventsioonide rikkumise eest. Teadaolevalt ootas varast külaühiskonnas avalik keheline karistus, kuid hoiatusmuistendid kuuluvad hirmuäratavate fiktsionaalsete narratiivide rühma, milles kirjeldatakse üleastumiste karistust kui ränga, piinarikka ja häbiväärse surmaga lõppevat kogemust. Meevarga karistamist kirjeldavas muistendis naelutatakse süüdlase soolikad puu külge ja teda sunnitakse ümber puu jooksma, kuni ta surnult maha langeb.

Inimese hing ja mesilane

Mesilane oli soome-ugrilastel üks hinge esinemiskujusid liblika, kärbse, väikesete lindude jt olendite kõrval (vt lähemalt Loorits 1932; Paulson 1958; erinevate uurijate tõlgendusi ka Kulmar 2003). Omanik näeb unes kohtasid, mida hing külatab (Vladõkina 1998; Paulson 1958; Loorits 1949), neis juttudes on individuaalset ja stereotüüpset: hing külatab oma teekonnal lähedasi paikasid, kuid võib matkata ka kaugetesse kohtadesse. Magaja keha oli keelatud liigutada kartuses, et muidu ei oska hing tagasi kehasse pöörduda, inimene jääb elutuna lamama ja sureb mõne aja jooksul. Arvatavasti oli sama uskumustikuga seotud tava muuta raskelt haige või surija asendit, pöörata tema voodit, et vaevusi kergendada ja hinge lahkumist soodustada.

Mitmed uskumused on tänaseni elavad, nt uskumus, et mesilased lahkuvad või surevad samal ajal peremehega. Metsamehe ja folkloori hea tundja abikaasa meenutas, kuidas mesilased kadusid tarudest mehe surma eel, kuid tulid taas aasta pärast, lendasid päikesevalguses, nagu oleks mehe hing nendega, ja asusid tarudesse elama (EFITA 2018).

Hiljuti kirjutas John Dingwall (2022), kuidas Inglise kuninglik mesinik John Chappleh teatas kuninganna mesilastele omaniku surmast ja kuningas Charlesist kui uuest peremehest. Kogu protseduur pidi lepitema mesilasi uue omanikuga ja meenutas avalikkusele vanemaid uskumusi.

Muistendites jälgib pealtnägija mehe kehast lahkunud mesilase lenda- mist ja leiab peidetud varanduse. Teisendis räägib ärganud mees rahakeldri külastamisest, kus oli hulk hõbe- ja kuldraha, aga ta ei tea selle asukohta. Sulane viib ta mäta juurde, milleni mehe suust lahkunud mesilane lendas, ja nad leiavad selle alt suure hobuse pealuu täie kuld- ja hõberaha, millest jätkus mõlemale muretult elamiseks (E 16889/92 (2) < Võnnu, 1895).

Sagedamini on hinge lahkumise ja justkui elutult lebava keha motiivistik seotud pisuhänna, krati-varavedaja või tuulispasa-tuulekeerise traditsioonidega, kus hing lahkub vilja varastama. Juhuslik pealtnägija päästab lamava mehe: “Siis oli mehel selge, miks ta enam hinge ei tõuse, ta läks ja pööras mehe keha nii nagu ta enne oli. Mesilane lendas mehe sisse ja mees tõusis hinge” (E 43471/3 (135) < Rõuge, 1902).

Omaette tsükli moodustavad teise ilma nägemused, mida leiame narratiivide kõrval vanemast laulukihistusest, allitereeruvast Kalevala meetrumis värsivormist. Kirjeldamatuid vaevasid ja alandusi maises elus maalivad meie ette orjuslaulud, arvukas rühm, mille sisu ja sõnumid on tänase inimese jaoks kauged. Raske on kujutleda pärisorjast eestlase elu, mis oli raske ja ei maksnud midagi. Teise ilma olusid kujutatakse rahvausundis väga erinevalt (Loorits 1952: 152; Kõiva 2023a), kuid regilaulude kristliku kihistusega laulud põhinevad kontrastidel ja maise elu kannatuste eest ootab taevas külluslik elu Maarja ja jumala juures. Siiski on ka neis tihti jälgitav taevaste ja pörgulike atribuutide esinemine samas müütilises ruumis, millega laulikud loovad motiive ühendades unikaalseid elupilte.² Näiteks ei lubata orja kodu külastama ja lõpuks koju tõtates upub ta lumme (H. Ostrov 102/4 (43) < Laiuse, 1887). Täht viib ta taevasse ja jätab maale maha märgi, mida mööda talle järgneb peremees, kes näeb, kuidas:

*Alla toodi orja tooli,
orjal on hõbedatooli.
Jo toodi peremehe tooli,
peremehel tuline tooli.*

Samasuguste kontrastidena, kus orjal on aujärjel parim ja peremehel pörguga võrreldavad tingimused, jätkuvad laulu arenedes. Orjale tuuakse hõbelaud ja hõbetoop, milles on mett ja viina. Peremehel seevastu on tuline laud ja sellel tuline toop, milles on tuld ja tõrva. Peremees pärib orjalt miks neil on taevas erinevad elud ja saab vastuseks:

*miks ei maksnud orja vaeva,
tasunud vaeselapse vaeva.*

Peremees lubab maksta kõik taevas ära, tal on juba kangas ja mõõdupuugi selleks valmis, kuid ori ilmutab ootamatult oma tahet ja keeldub tasust taevas, viidates et ei soovi maksmist Maarja palge ees, vaid see pidanuks toimuma maa peal ja sellisena jääbki peremehe võlaks:

*Ei ma taha taeva'assa,
maksu ei Maria ees.
Miks ei maksnud seal maal,
kus meid vaeseid vaevati,
pisukesti piinati.*

Sisuliselt tähendab orja otsus, et peremees ei jää taevasse, millele viitasid küll nagunii tema iste ja toit, sh stereotüüpselt põrguga seostuv tõrv ja tuli.

Siin ja teisteski lauludes on mesi ihaldusväärse elu tunnus, mida leiame ka rahvaluule teistes liikides.³ Huvitavaid rahvapäraseid vaateid oma kodule kui külluse ja heaolu võrdkujule pakuvad pulmalaulud, kus kumbki suguvõsa kiidab oma elupaika, neiu sugulased iseloomustavad tema elu vanemate kodus kui muretut kasvukohta, mille oluline tunnus on mesi:

*Olid taadile tugiksa,
eidel paremaks käeksa,
võisid võtta võida-leiba,
maitsta mett magusat*
(Põlva, Regilaulude andmebaas)

Vanasõnad – kindla vormilise ülesehitusega liik

Eelmistel teemadel oli tihe seos usundiga. Vanasõnadel see seos puudub, kuid samas on nad seotud vorminõuete, püsivate sõnaühendite ja kujunditega (Krikmann & Sarv *et al.* 1980) ning peegeldavad oma aja tegelikkust. Kui juba eelnevast selgus, et eestlaste teadmised on eripärased, siis rohkem kui saja kogumisaasta jooksul on jäädvustatud kõigest 23 tüüpi (neistki mõned on üksteisele lähedased variandid) ja tekstide arv ei ulatu üheski tüübis üle kümne, mis osutab taas, et mesi polnud igapäevane kaup.

Levinumad sõnumid vanasõnades on:

- a) kunagisi tööjaotusi ja hierarhiaid kinnistavad vanasõnad: Mehilde mesi, naisilde võsi (meestelt mesi, naistelt või);
- b) ülemusel on õigus: Kelle käsi, selle mesi;

- c) kahe väärtuse võrdlused – kui defitsiit on mõlemast, siis on mentaalset tasakaalu tagav olulisem: Uni on magusam kui mesi (8 teksti); eluliselt oluline on võrdne erakordsega: Ku' juvva tahat, om vesi ka mesi (EV 2409);
- d) üldistused teemal eemalt paeluv võib olla petlik või lõppeda heaolu langetamisega: Mesileib minna, saiakoorik saia, saa manu – ei midagi (EV 6752); Ei ole kõik mesi, mis tilgub, ega kõik tuli, mis välgub (EV 6736), Kõik on minnes mesised, võttes võised; Nii kaua on minia hea, kui mesileiba on;
- e) oma on parem kui võõras: Oma mesi kõige magusam, oma kali kõige kangem;
- e) hoiatused salakavala ja varjatud käitumise eest, hoiatused käitumise näivuse eest: Linnumesi keele peal, ussiviha keele all, EV 5972; Mesi suus, sapp südames EV 6747, Suu ees mesi, selja taga vesi/ saksa väits) Kõik ei ole mesi, mis magus on (EV 6739)
- f) hinnangud ja hoiatused pillamise eest: Mesilane korjab ühe päeva, elab üheksa päeva, laisk ja pillaja teenib üheksa päeva, elab ühe päeva.

Muutused etnomeditiini ja rituaalide osas

Eelnevast nähtub, et etnograafilised ja sotsiaalsed praktikad ja tehnoloogia muutuvad kiiremini kui inimlikud kogemused, uskumused ja keel. Orjalaulude taeva ja põrgu kirjeldused ja karistusega teise inimese alandamine nii, et vastutus tuleb võtta teises ilmas, on minevikuline teema. Ent mee ja mesilaste puhul saame rääkida korduvast tagasipöördumisest varasemate kujutelmade ja praktikate juurde, nende uuest juurutamisest. Üks selliseid taasjuurutamisi on seotud rituaalse joogiga mõdu. Mesi oli peamine magusaine ning meest ja veest valmistatud lahja alkoholne rituaalne jook oli enne 13. sajandit Eesti levinumaid alkoholseid jooke, mille ristisõdade ajal tõrjus kõrvale õlu (Moorra 1980, 1991; Tedre 1996). Muinaseestlaste mõdu valmistamise üksikasjad pole teada, kuid kodust mõdu pakuti veel 20. sajandil tähtpäevajoogina, kuhu võidi lisada puuvilju või vürtse. Viimastel aastatel on mõdu taas kaubandusse ilmunud, kuid sellel on uued kvaliteedid: jook võib olla karboniseeritud, kuiv, poolmagus või magus, vastavalt tootja retseptile (vrd Ermakov 2023).

Mee integreerimist ennetusvõtetesse ja tolereerimist ametliku meditsiini poolt näeme erinevates toitumise ja ravi valdkondades. Mesilasehammustuse korral on tänagi esimene abivahend niiske muld ja jahe vesi, ennetus- ja koduravis soodustab mee kasutamist tänapäeval kättesaadavus ja odavus (näited EFITA põhjal). Uuemad etnomeditiinilised retseptid osutavad, et ka mee kasutamisel on tähtsal kohal moetaimed ja favoriidid nagu ingver, tšilli jm ning uudsed tooted. Eri värvi ja erinevatelt taimedelt kogutud mesi eri haiguste vastu on vana tõdemus, kuid süsteem oli varieeruvam ja vabam või järgis loomulikke

õitsmisaegasid (kanarbik, pärnad). Tänane müüja rõhutab värvi: nt allergiate ja aneemia vastu sobib tume mesi. Varem doseeriti silma, käe või lusika järgi, kuid kogused polnud liiga täpsed – vrd väsimuse ja kurnatuse korral lusikatäis mett klaasi sooja veega, peavalu ja migreeni vastu kaks teelusikatäit mett poole klaasi sooja veega; südamehaiguste korral tuleb meega alandada kolesterooli taset. Levinud on ka õpetused, mis eeldavad retseptiravimiga sarnast täpsust ja režiimi (vee temperatuur, kogus, kasutamissagedus; nt teelusikatäis mett teelusikatäie ingverimahla ja teelusikatäie jahvatatud köömnetega, kõrge vererõhu vastu), mis ei kuulu kokku etnomeditsiini tavapraktikatega. Erinevusi on ka selles osas, et tavameditsiin diabeedi korral mett ei soovita, uuskasutused aga teevad seda. Komplitseeritud segude retseptid ja päritolu on kindlasti vajalik uurimisteema, võime eeldada, et selle taga on avaldatud raamatud, kuid ka teadlastest õhutamajad (Aili Paju).

Mett õhutavad laiemalt kasutama kauplustes ja apteekide uudistooted (nt mesi kreeka päiklitega), ka kosmeetikatooted, mis pakuvad mett naha niisutaja või akne ravimina.

Mesilastooteid on erinevatel aegadel reklaamitud ka imeravimina. Mäletan nt mesilasmürgi puhangut 1960. aastatel, taruvaigu buumi, mis tekkis 1980. aastatel. Mesinikud kogusid taruvaiku ja valmistasid kodus piirituse- ja viinatõmmiseid määrimiseks ja sissevõtmiseks, krooniliste põletike ja valude vastu. Mõistetavalt sai taruvaigu tooteid apteegistki osta.

20. sajandil soovitati harjutada ennast mesilasallergia korral järjest suuremate mesilasmürgi kogustega. Tõhusaks peeti seda nt reuma ravimisel: alustati ühest ja jõuti *ca* 20 mesilassenõelani. Tänane trend on apiteraapia (Meie mesilased 2020; HoneyWolf 2021; Olustvere 2022; Koppelmaa 2022), kus patsiendil lastakse lamada puuvoodil, millesse on puuritud augud, kuulata mesilaspeire hääli ning tunnetada mesilaste lõhnasid, mis mõjub väidetavalt erinevate psüühiliste pingete ja haiguste vastu. Apiteraapias kasutatakse ka nõelamist, mille arvu aeglaselt suurendatakse. 21. sajandile iseloomulikult reklaamitakse apiteraapiat lahendusena kõikidele haigusrühmadele.

Linnamesindus ja mesinduskultuuri arendav trükisõna

Meenutamaks 20. sajandi teise poole mesindust, nn Nõukogude Eesti aega, siis 1960. aastatel elas minu kodutänavas mesinik – tema aias oli palju mesipuid ja sai osta erinevat mett, nt sügisel kanarbikumett. Mesiniku käest ostetud mett peeti kaupluses müüdavast paremaks, sest ta oli värske, ei olnud hangunud, oli korjatud lähedastelt aasadelt ja niitudelt. Samasugune oma tarbeks mesindus

(ehkki midagi läks naabritele, sugulastele ja kokkuostu) arenes Saaremaa sugulaste enam kui kümne mesitaruga majapidamises. Mesinikult sai endale varuda ka kärjetukke, mis olid mõnusad maiustused.

Üheks erinevuseks koduse ja tööstusliku mee vahel loeti selle hangumist/kristalliseerumist või vedelust, samuti maitsete erinevust, mida põhjendati erinevate meetaimede maitsega. Tööstuslikku mett tootis minu kodulinnas ETKVL, kellel oli oma mesila. Mesilastarud veeti autoga kevadel korjealadele ja sügisel tagasi linna, sama tehti kuuldavasti kolhoosi mesilates. Suurtootja ETKVL ostis mett lisaks erakätest ja kolhoosidest. Tänapäevaks on suuresilade ja tootmismesilate kõrval jätkuvalt levinud hobimesindus oma pere ja sõprade varustamiseks meega.

Uusima trendina peetakse mesilasi linnas, mitte üksnes aedlinnades, vaid keset kõrghooneid. Näiteks Tallinnas on mesipuid garaažide ja hotellide, samuti politseihoone katusel (Vill 2018; PPA 2021). Linnadesse rajatud spetsiaalsetel metsikutel rohealadel ja parkides on arenemas ühisomanduses mesitarude pidamine (vt ka Solba 2020). Nende liikumiste taga on mitmeid põhjuseid, üks neist on linnaruumi kodustamine ja looduslähedasemaks muutmine, vajadus taastada suhted teiste olenditega. On juhitud tähelepanu mesilaste õigustele (Holsting 2019), milles peetakse oluliseks vähemalt loomaõiguse miinimumprogrammi laiendamist mesilastele. Liigile looduses omase eluviisi võimaldamisega sama oluline on hea tervise, piisava toidu ja joogi tagamine, valu ja kannatuste ning piinarikka surma vältimine.

Mesilasepidamise areng on toonud murrangulisi uuendusi: tarutüübid, mida saab talveks riietega soojustada, katta okstega, kaitsta erinevate ohtude eest. Tarudesse talvevarude jätmine ja lisaõõtmine, nende ravimine on viimaste sajandite uuendused.

Siinjuures on oluline meeles pidada, et teadmisi ja oskusi levis perepärimuse ja rahvaluule kõrval arvestatavalt trükiste ja koolituste kaudu. Mesilasepidamise oskusteavet suunasid artiklid eestikeelsetes kalendrites (ilmusid alates 18. sajandist, kuid piiblitekstide kõrval ja asemel hakkasid majapidamisnõuanded ja terviseõpetused ilmuma siiski alles 19. sajandi alguses). 20. sajandil levis oskusteave eestikeelse mesindusajakirja (Mesindus 1935 jj) ja mesinduseltside kaudu (keskselts rajati 1927 ja see ühendas 1938. aastal 33 aiandus- ja mesindusühingut (EE 2003: 44)). Pärast sundvaheaega 1940. aastal jätkus 1949. aastal töö Eesti NSV Aianduse ja Mesinduse Seltsina (lühend Eesti NSV AMS). Aastal 1990 ennistati vana nimi Eesti Aianduse ja Mesinduse Kesksele, mille eriharuna alustas 1994 Eesti Meetootjate Ühendus. Kesksele on andnud välja mitmeid väljaandeid, nt 1989–1994 ilmus ajakiri Aiandus. Mesindus.

Ma arvan, et lapsepõlve raamatud, kunstiteosed ja nendesse peidetud sõnumid mõjutavad meid ka hilisemas elus, nad kujundavad meie mina, enesetaju ja maailmavaadet. Üks selliseid oli lastele suunatud jutuke mesilaste elust (1923 ilmus Valdemar Bonseli “Mesilane Maaja” eesti keeles).

Kokkuvõte

Ökosoof ja süvaökoloog Arne Næss kirjutas 1960. aastate süvaökoloogia vaimust kantuna, et meile on vajalik laialdasem hool muude kui inimeste eest, sügavam hool inimeste eest (Næss 2023: 233). Mesilast peetakse tänaseni usinuse, töökuuse, kokkuhoidmise, lahkuse võrdkujuks. Siiski on reaalsus keerukam ja väga mitmekesine, eriti kuna inimeste ja loomade suhete tõlgendamise uus etapp on alles algamas.

Mesilasepidamise praktilise ja majandusliku poole juures näeme etnograafilise külje aeglast muutumist, reformid mesilasepidamises algavad 18. sajandil (pakktarud) ja saavad hoogu 19. sajandil (pealt avatavad tarud ja abivahendid). Uuendused on aina kiiremad, ent kehtib ka teatav inerts ja mugavuse seaduspärasus: vanad mesindusvormid võivad säilida läbi aastasade nagu tänaseni kestav looduslike mesipuude kasutamine, mis pole kantud majandusliku efektiivsuse ideest, vaid tal on oma tunnetuslikud ja mugavuse kvaliteedid.

Muutunud on omandivormid: ühispuud kollektiivsel maal *versus* uue viisina suurmesilad ja väikese mesipuude arvuga mesilad, mis on samuti püsinud sajandeid, kuid tänapäeval konkureerivad mõlemad odava imporditud mee ja meetoodetega.

Rahvapärased liigitused ja suhtumised on asendunud paljuski koolis õpitud teadmistega, kuid osa uskumustest ja rituaalsest käitumisest on säilinud, osa uskumustest adapteerunud ja leidnud uue väljundi – vernakulaarse usundi seisukohtasid julgetakse selgemalt väljendada ning seda toetab tumeroheline ökoloogia (*dark green ecology*, Taylor 2020) ja süvaroheline ökoloogia (*deep green ecology*, Næss 2023), samuti esoteerika uued vormid. Linnamesindus ja loomaõiguslaste nõudmised on isiklik initsiatiiv, kuid samas on nad osa kohanemisest megalinnastumisega, uued raviretseptid ja toidutooted on osa loovast toidu- ja tervisearendusest, üldse mitte uus nähtus.

Keele ja kõnekäändude, ütluste, kõnes kasutatud lausungite juures näeme palju võrdlusi mesilaste ja meega: kõnekäändudes on andmebaasi andmeil ligi sada erinevat väljendit (Justkui 2012), keeles on neid eelduspärasel veel rohkem (nt andmebaas Rehepapp); kuid paljud poetilised nimetused, mis viitavad erakordsetele omadustele või hinnalisusele on aktiivsest kasutusest

kadunud. Kunagi kultuuri mõjutanud piibli kirjakoht ja kirikulaulud oma kujunditega ulatuvad keelde ja rahvaluulesse ning püsivad traditsiooni toel. Eenoki raamatus kirjeldatakse meejõe voolamist paradiisi elupuu juurte alt (Morfill 1896/2018; Badalanova Geller 2017), kuid seda motiivi leidub ka muul Vanas ja Uues Testamendis ning apokrüüfides, samuti nt 17. sajandi Paul Gerhardti kirikulaulus jm. Eesti rahvapärases filosoofias ja kõnes räägitakse piimajõgedest ja pudrumägedest paradiisliku külluse allikana, mis on märgatavalt argisem, ent ikkagi unistus heast elust, nälja ja kriiside eest kaitstud olukorrast. Seesama unistus viis eesti talupojad 19. sajandil prohveti juhatusel Valget laeva ootama ja unistuste maale rändama.

Tänuõnad

Uurimistöö on valminud Eesti Kirjandusmuuseumi ja Udmurdi Riikliku ülikooli ning Udmurdi Keele, Ajaloo ja Kirjanduse Instituudi ühistöö raames. Seda toetasid grandid EKM 8-2/20/3 ja EU regionaalse arengu fond (Eesti-uuringute Tippkeskus, TK 145). Artikli lühem ja teise aktsendiga variant ilmus Iževskis välja antud kollektiivses monograafias “Pchela i med v narodnoi kul'ture” (“Mesilane ja mesi rahvakultuuris”) pealkirja all “Pchela v fol'klоре i narodnyh praktikah estoncev” (“Mesilane eestlaste folklooris ja rahvakombestik”).

Kommentaariid

- ¹ Mee ja piima allikatest paradiisi elupuu juurtele on juttu nt Eenoki raamatus (En. 1x . 8 ; lxi. 1 2) ja selle käsitlustes: Morfill, William Richard 1896/2018. *Forgotten Books. The Book of the Secrets of Enoch*. London: Frowde.
- ² Orjuslauludes kajastuvat maise elu realistlikku külge ja unistusi kättemaksust ebaõigluse eest käsitleti detailselt kogumikus “Saaksin ma saksa sundijaks” (Laugaste 1976).
- ³ Põhjapoolsetes piirkondades on mesilaste pidamine keerukam, Euroopa Liitu peetakse maailma suurimaks meetootjaks, meemaad on Kesk- ja Lõuna-Euroopa riigid.

Lühendid

PRIA – Põllumajanduse Registrite ja Informatsiooni Amet

ETKVL – Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit, moodustati 1941, varasemate (20. sajandi algusest tegutsevate) tarbijate ühistute asemele; praegu COOP.

Allikad

Eesti Rahvaluule Arhiiv, EKM:

E – M. J. Eiseni käsikirjad, 1880–1934;

EKS – Eesti Kirjanduse Seltsi käsikirjad, 1872–1924;

ERA – Eesti Rahvaluule Arhiiv, 1927–1944,

E, StK – Eiseni stipendiaatide kogu, 1921–1927;

H – Jakob Hurda käsikirjade kogu, 1860–1906;

KKI – Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi käsikirjade kogu, 1941–1984;

RKM – Eesti Riikliku Kirjandusmuuseumi folkloori kollektsioon, 1945–1996.

Folkloristika osakond, EKM:

Eesti kalendrid – digiarhiiv, folkloristika osakond, Eesti Kirjandusmuuseum

EFITA – folkloristika osakonna digiarhiiv, EKM

Justkui – Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas

Rehepapp ehk rahvausundi ja muistendite andmebaas

Kirjandus

Antiigileksikon 1983. I, II. Tallinn: Valgus.

Badalanova Geller, Florentina 2010. 2 (*Slavonic Apocalypse of Enoch: Text and Context*). Berlin: Max Plank Institute für Wissenschaftsgeschichte.

Badalanova Geller, Florentina 2017. *Kniga sushchaia v ustakh: fol'klornaia Bibliia bessarabskikh i tavrisheskikh bolgar*. Moskva: RFSON.

Boganeva, Elena 2023. Pchely i produkty pchelovodstva v traditsionnoi kul'ture belorusov. – Popova, Elena (koost, toim). *Pchela i med v narodnoi kul'ture*. Kollektivnaia monografiia. Izhevsk: UdmFITs UrO RAN, lk 424–448.

- Bonsel, Valdemar 1923. *Mesilane Maaja*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Dal', Vladimir 1980. *Tolkovyi slovar' russkogo iazyka*. Moskva: Russkii Jazyk.
- Davies, Owen 2009. *Grimoires. A history of magic books*. Oxford: Oxford University Press.
- Dingwall, John 2022. Royal beekeeper has informed the Queen's bees that the Queen has died and King Charles is their new boss in bizarre tradition dating back centuries. – *Mail Online*, 10. september (<https://www.dailymail.co.uk/news/article-11199259/Royal-beekeeper-informed-Queens-bees-HM-died-King-Charles-new-boss.html> – 05.12.2023).
- EE 2003 = Raukas, Anto (peatoim). *Eesti Entsüklopeedia*. 12, Eesti. A–Ü. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Eisen, Matthias Johann 1926. *Eesti vana usk*. Eesti mütoloogia IV. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Ermakov, Natalia 2023. Med i vosk v traditsionnykh obriadakh mordvy-erzi. – Popova, Elena (toim). Kollektivnaia monografiia. *Pchela i med v narodnoi kul'ture*. Izhevsk: UdmFITs UrO RAN, lk 523–533.
- ETÜ 2012 = Metsmägi, Iris (peatoim). *Eesti etimoloogiasõnaraamat*. Tallinn: EKI.
- EV 1980–1988 = Hussar, Anne & Krikmann, Arvo & Normann, Erna & Pino, Veera & Sarv, Ingrid & Saukas, Rein. *Eesti vanasõnad*. I–IV. Monumenta Estoniae antiquae I–IV. Tallinn: Eesti Raamat.
- Federov, M. 2023. “Pchela” i “med” v khristianskom bogoslovii i gimnografii. – Popova, Elena (toim). *Pchela i med v narodnoi kul'ture*. Kollektivnaia monografiia. Izhevsk: UdmFITs UrO RAN, lk 477–484. Izhevsk.
- Gura, Aleksandr 2003. Mesilane slaavi kultuuri sümbolkeeles. – *Mäetagused* 24, lk 109–118 (DOI:10.7592/MT2003.24.gura).
- Gura, Aleksandr 1997. *Simvolika zhivotnykh v slavianskoi narodnoi traditsii*. Moskva: Indrik.
- Hiiemäe, Mall 2022. Väike putukaraamat rahvapärimusest. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 132–135, 152–165.
- Holsting, Tago 2019. Meemesilaste korjealad ja mesila asukohta valik. Kärjepõhja kvaliteedist 09.02.19, Põltsamaa. – *Eesti Kutseliste Mesinike Ühing*, teabepäev (<https://sekkumine.mesinduskogu.ee/wp-content/uploads/2020/04/Tago-Holsting-Meemesilaste-Korjealad-09.02.19-P%C3%B5ltsamaa.pdf> – 06.12.2023).
- HoneyWolf 2021. Apiteraapia keskus. *Honey Wolf* (<https://www.honeywolf.ee/et/apiteraapia-keskus.html> – 01.12.2023).
- Ivanov, Viacheslav & Toporov, V. 1992. Pchela. – Tokarev, Sergei (toim). *Mify narodov mira. Entsiklopediia v 2-h t*. II. Moskva: Sovetskaia Entsiklopediia, lk 354–356.
- Jänes, Harri & Kahn, Hubert & Roots, Hans (koost) 1970. *Tervise ABC*. Tallinn: Valgus.
- Kotšurova 2023 = Kochurova, E. 2023. Predpisaniia i zaprety v srede pchelovodov vchera i segodnia. – Popova, Elena (toim). *Pchela i med v narodnoi kul'ture*. Kollektivnaia monografiia. Izhevsk: UdmFITs UrO RAN, lk 517–522.

- Koppelmaa, Külli 2022. Anija mõisapargis on nüüd mesilasteraapia maja. – *Sõnumitooja*, 27. aprill (<https://sonumitooja.ee/anija-moisapargis-on-nuud-mesilasteraapia-maja/> – 01.12.2023).
- Krikmann, Arvo & Sarv, Ingrid (toim) & Hussar, Anne (koost) 1980. *Eesti vanasõnad* I. Monumenta Estoniae Antiquae. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kulmar, Tarmo 1997. Conceptions of soul in old-Estonian religion. – *Folklore: EJF* 4, lk 27–33 (DOI:10.7592/FEJF1997.04.hing).
- Kõiva, Mare 2023a. The journey of the soul on the example of Estonian and Baltic Finnish material. – Maglova-Stoeva, P. (toim). *Yearbook of SEAC 2021*. Stara Zagora: SEAC, lk 98–111.
- Kõiva, Mare 2023b. Pchela v fol'klore i narodnykh praktikakh estontsev. – Popova, Elena (toim). *Pchela i med v narodnoi kul'ture*. Kollektivnaia monografiia. Izhevsk: UdmFITs UrO RAN, lk 449–463.
- Kõiva, Mare 2022. Loomade ja inimeste suhteid tähistavad loitsud – adresseerimine, eufemismid, düsfemismid. – *Mäetagused* 83, lk 219–252 (DOI:10.7592/MT2022.83.koiva).
- Kõiva, Mare. *Eesti loitsud*. *Arstimissõnad* I. Monumenta Estoniae Antiquae VI: 1. Tartu: EKM Teaduskirjastus.
- Laugaste, Eduard 1976. *Saaksin ma saksa sundijaks. Uurimusi eesti regivärsi ja rahvajutu alalt* I. Tallinn: Eesti Raamat.
- LGU 1908 = Bruiningk, Herman von & Busch, Nicolaus 1908. *Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 bis 1500)* I. Riga: Jongk & Poliewsky.
- Linnus, Ferdinand 1939. *Eesti vanem mesindus* I, Metsamesindus. Tartu : Eesti Rahva Muuseum.
- Linnus, Ferdinand 1940. *Die ältere Bienenzucht Estlands. Die Waldbienenzuch*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Loorits, Oskar 1949. *Grundzüge des estnischen Volksglaubens* I. Lund: Carl Bloms.
- Loorits 1952. *Grundzüge des estnischen Volksglaubens* III. Lund: Carl Bloms.
- LUB 1853 = Bunge, F. G. von et al. *Liv-, Esth-, und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. (1093–1300)*. Bd. I:1. Reval: Commission bei Kluge und Ströhm.
- Meie mesilased 2022 = Meie mesilased, meie mesi. – *Nordic Hotel Forum* (<https://www.nordichotels.eu/mesilased/> – 06.12.2023).
- Moora, Alise 1980. *Eesti talurahva vanem toit*. I. Tallinn. Eesti Raamat.
- Moora, Alise 1991. *Eesti talurahva vanem toit*. II. Tallinn. Eesti Raamat.
- Morfill, William Richard 2018 [1896]. *Forgotten Books. The Book of the Secrets of Enoch* London: Frowde.
- Must, Riivo 2022. Su sõime juures seisan. – *Uus Lauluraamat kiriku, kooli ja kodu tarbeks* (<https://www.lauluraamat.ee/2022/11/0148-su-soime-juures-seisan> – 06.12.2023).
- Næss, Arne 2023. *Elufilosoofia. Mõtisklus tunnetest ja mõistusest*. Tartu: Ilmamaa.

Olustvere 2022 = Apiteraapia majake – *Olustvere mõis* (<https://www.olustveremois.ee/40-teenused-apiteraapia-majake.html> – 06.12.2023).

Paulson, Ivar 1958. *Die primitiven Seelenvorstellungen der nordeurasischen Völker: Eine religionsethnographische und religionsphänomenologische Untersuchung*. Dissertation. Stockholm: Statens etnografiska museum.

PPA 2021 = PPA mummud – linnamesinduse projekt Tallinnas 2021. – *Politsei- ja Piirivalveamet* (<https://www.politsei.ee/et/ppamummud> – 06.12.2023).

Solba, Sandra 2020. *Urban beekeeping and people awareness about it based on Tartu*. Master thesis Curriculum in Landscape Architecture. Tartu: University of Life Sciences (<http://hdl.handle.net/10492/6143> – 06.12.2023).

Taylor, Bron Raymond 2020. Dark Green Religion: A Decade Later. – *Journal for the Study of Religion, Nature and Culture* 14 (4), lk 496–510 (DOI:10.1558/jsrnc.34630).

Tedre, Ülo 1996. Pulmasõnastik. – *Mäetagused* 1–2, lk 44–54 (DOI:10.7592/MT1996.01/02.ajumeh).

Vill, Ants 2018. Linnamesilased elavad garaaži, hotelli ja ülikooli katusel. – *Õhtuleht*, 24. mai (<https://www.oh tuleht.ee/878842/linnamesilased-elavad-garaazi-hotelli-ja-ulikooli-katusel> – 06.12.2023).

Viveiros de Castro, Eduardo 2012. *Cosmological Perspectivism in Amazonia and Elsewhere*. Manchester: *HAU Network of Ethnographic Theory* (https://monoskop.org/images/e/e5/Viveiros_de_Castro_Eduardo_Cosmological_Perspectivism_in_Amazonia_and_Elsewhere.pdf – 10.09.2022).

Vikipeedia (<https://et.wikipedia.org/wiki/Vikipeedia> – 10.09.2022).

Vladõkina 1998 = Vladykina, Tatiana 1998. *Udmurtskii fol'klor: problemy zhanrovoi evoliutsii i sistematiki*. Iževsk: Udmurtskii instituut istorii, jazyka i literatury, Ural'skogo odtelenija Rossiiskoi akademii nauk.

Vladõkina 2016 = Vladykina, Tatiana 2016. Pchela v fol'klõre i mifõritual'noi praktike udmurtov. – *Traditsionnaia kul'tura* 4 (64), lk 147–158.

Vladõkina 2023 = Vladykina, Tatiana 2023. “Sladkii” i “mudryi”, simvolika meda v udmurtskom fol'klõre. – Popova, Elena (toim). *Pchela i med v narodnoi kul'ture*. Kollektivnaia monografiia. Iževsk: UdmFITs UrO RAN, lk 464–476.

VMS 1982–1989 = Pall, Valdek (toim). *Väike murdesõnastik I–II*. V. Pall (toim). Tallinn: Eesti Raamat.

Summary

Bees in Estonian belief lore

Mare Kõiva

Head of the Department of Folkloristics

Estonian Literary Museum

mare.koiva@folklore.ee

Keywords: bee, honey, forest beekeeping, home beekeeping, soul epitome, legends, worldview, urban beekeeping, folk medicine, apitherapy, mythology, folklore

The article traces changes in human cognitive and social development using the example of the only domesticated insect, the bee. From the 13th to the 20th century, forest bee-keeping spread, using live trees as beehives, and later also log hives on the ground. The ways of keeping bees changed fundamentally in the 19th century with the introduction of new types of hives, and they also consolidated beliefs in relation to bees. Bees had numerous special names, euphemisms were used when talking about them and in incantations, in which bees were called men/workers or other kinship terms were used, and they were also called domestic animals of the guardian fairies. The article presents beliefs about bees as soul animals and various mythical stories that were associated with the journey of the soul, as well as the popular belief about the connection between the death of the owner and the bees. While earlier on honey denoted an abundant and ideal life in the minds of people, the bee represented a hardworking, loyal person, and bees were the epitome of the motherland in texts expressing national identity. In the foreground is the search for balance between human and other beings, human and the environment, which is expressed, e.g., by the declaration of the rights of bees and the development trends of urban representation.

Mare Kõiva on folkloristika osakonna juhtivteadur, kelle peamised uurimisvaldkonnad on usundilised jutud ja mütoloogia; viimastel aastatel inimeste ja loomade suhted, multilokaalsed elamisviisid ja väikerahvaste eneseväljenduse viisid.

Mare Kõiva (PhD) is Leading Research Fellow at the Department of Folkloristics of the Estonian Literary Museum, whose main research areas cover belief narratives and mythology, and recently also relations between

Mare Kõiva

humans and animals, multilocal ways of living, and small nations' ways of self-expression.

mare.koiva@folklore.ee